

Розділ 1

ГРОМАДЯНИ ПРО ГРОМАДЯНСЬКЕ СУСПІЛЬСТВО: ЩО ЗМІНИЛОСЯ?

Громадянське суспільство в Україні завжди відгравало особливу роль. Масовий Народний Рух України підготував суспільство до позитивного голосування за незалежність України після розпаду Радянського Союзу. А в незалежній Україні роль громадянського суспільства на певних етапах її історії була вирішальною. Саме громадянське суспільство на вирішальних етапах історії рятувало країну – від загрози встановлення авторитарного режиму (Помаранчева революція), від зміни проєвропейського вектору розвитку (Революція Гідності). І після агресії Росії Україна за повної неготовності армії, паралічу державних інституцій навряд чи змогла б відстояти свою незалежність без активізації громадянського суспільства, без волонтерського руху, добровольців на фронті, збирання коштів для армії тощо.

Після перемоги Революції Гідності громадянське суспільство стало потужною силою здійснення реформ. Сформувалось унікальне об'єднання – Реанімаційний пакет реформ, до складу якого ввійшли 82 громадські організації, що працювали як експертні та адвокаційні групи над 22 напрямками реформ. Серйозну роботу проводили антикорупційні організації, журналісти під час своїх розслідувань тощо. Чимало потрібних країні реформ було ухвалено під тиском громадянського суспільства.

Відносини громадського сектору з владою склалися по-різному. Згідно з опитуванням представників громадянських організацій впливовість громадського сектору різко зросла одразу після Революції Гідності – із 2,2 бала (за 5-бальною шкалою) до 4 балів, проте надалі поступово зменшувалася до 3,2 бала наприкінці 2018 р.¹⁵ Співпраця, чи, навпаки, протидія, громадських організацій з органами

---

¹⁵ Чи стала Революція гідності рушієм розвитку громадянського суспільства – експертне опитування / Фонд «Демократичні ініціативи» ім. Ілька Кучеріва. 2019. 14–17 лют. URL: <https://dif.org.ua/article/chi-stala-revolyutsiya-gidnosti-rushiem-rozvitku-gromadyanskogo-suspilstva-ekspertne-opituvannya>

влади залежала від багатьох чинників, проте в першу чергу – від сфери діяльності недержавних організацій (НДО). І там, де йшлося про контроль над діями влади, особливо – витрачанням державних коштів, діяльність громадських активістів ставала просто небезпечною для органів влади, а подекуди й для самих активістів.

Отже, на всіх переломних етапах розвитку країни громадянське суспільство виступало рушієм прогресивних змін і гарантом демократії та європейського вибору.

Безумовно, 2019-й увійде в історію України як рік істотних і непередбачуваних змін, які деякі експерти навіть називають «електоральною революцією»: президентом країни була обрана (причому з великою перевагою) людина, яка доти ніколи не займалася політикою, на 80 % був оновлений склад Верховної Ради України, сформований новий уряд. У суспільстві з'явилися позитивні очікування щодо майбутнього, а перші кроки нової влади отримали високі оцінки громадян.

Як вплинула ця нова ситуація на ставлення громадян до громадянського суспільства, яке раніше, в умовах втрати довіри до майже всіх державних інституцій (за винятком армії), сприймалося як альтернатива владі, як осередок сподівань на кращі зміни?

Перш за все слід підкреслити, що позитивне ставлення до громадянського суспільства, громадських організацій, а особливо волонтерів, не змінилося. Як і раніше, громадяни переважно довіряють громадським організаціям, а рівень довір до волонтерів навіть переважає довіру до церкви. Більшість громадян стабільно висловлюють думку, що в їхніх містах і селах потрібні громадські організації. Щоправда, порівняно з травнем 2018 р. у серпні 2019 р. частка громадян, які бачать потребу в громадських організаціях, зменшилася на 10 % (табл. 1.1).

Загалом майже в усіх регіонах більше половини громадян висловили потребу в існуванні у їхніх містах і селах громадських організацій (58 % – на Заході, 52 % – у Центрі, 54 % – на Сході України), за винятком Південного регіону, де таку потребу відчують значно менше – 36 % опитаних.

Не змінилася в громадській думці порівняно з минулим роком і частка громадян (41 %), які висловили бажання спрямувати частину своїх податків на підтримку громадських організацій. Причому навіть дещо зріс відсоток тих, хто готовий надавати кошти не лише певній організації, а й на підтримку громадського сектору загалом. Третина

населення (32 %) вважають за краще, щоб ці кошти надходили до бюджету (табл. 1.2).

Таблиця 1.1. **Як Ви вважаєте, чи потрібні у Вашому місті (селі) громадські організації?**

Варіант відповіді \ Період	Травень 2013 р.	Травень 2018 р.	Серпень 2019 р.
Так, %	57,7	60,0	50,4
Ні, %	18,2	17,7	19,9
Важко сказати, %	24,2	22,3	29,7

Джерело: URL: <https://dif.org.ua/article/gromadyanske-suspilstvo-v-ukraini-poglyad-gromadyan>

Таблиця 1.2. **Якби у Вас була змога спрямувати частину своїх податків на підтримку громадських організацій, чи скористалися б Ви такою нагодою?**

Варіант відповіді \ Період	Травень 2018 р.	Серпень 2019 р.
Так, на підтримку громадського сектору загалом, %	11,5	16,0
Так, але якби була можливість перерахувати кошти певній організації, %	30,8	24,7
Ні, краще нехай ці кошти йдуть до бюджету, %	30,7	32,2
Я взагалі не є платником податків, %	25,6	27,1
Не відповіли, %	1,4	

Джерело: URL: <https://dif.org.ua/article/gromadyanske-suspilstvo-v-ukraini-poglyad-gromadyan>

Серед регіонів найбільше згодні спрямувати частину податків на підтримку громадських організацій на Заході (47 %) та в Центрі (48 %), дещо менше – на Сході (39 %) та істотно менше – на Півдні (26 %).

Більшість населення (65 %) позитивно ставиться й до того, що до Верховної Ради потрапило чимало громадських активістів: 32 % певні,

що ці громадські активісти зможуть здійснювати реальний вплив на ситуацію в країні, а 33 % вважають, що саме так може відбутися якісне оновлення політики. Противників участі громадських активістів у політиці значно менше – 16 %. Свою позицію вони аргументують тим, що громадські активісти скоро набудуть негативного досвіду і стануть такими самими, як і колишні політики (9 %), і що у громадській діяльності активісти зможуть принести більше користі (8 %). Найбільш позитивно до громадських активістів у Верховній Раді ставляться на Заході (74 %) та в Центрі України (73 %), позитивне ставлення виявили й жителі Сходу (62 %). Схвальну відповідь дали значно менше жителів Півдня України (47 %), де 18 % певні, що в громадській діяльності ці новообрані депутати принесли би більше користі.

Отже, після виборів та радикальної зміни влади ставлення громадян до громадянського суспільства і громадських активістів залишається позитивним.

Незмінним залишається низький рівень власної долученості громадян до громадської діяльності (табл. 1.3).

Таблиця 1.3. Чи можете Ви сказати, що Ви залучені до активної громадської діяльності?

Варіант відповіді \ Період	Травень 2013 р.	Грудень 2017 р.	Травень 2018 р.	Грудень 2018 р.	Серпень 2019 р.
Так, %	8,1	6,6	7,4	9,8	7,5
Ні, %	85,2	87,1	88,0	83,4	88,6
Важко відповісти, %	6,7	6,2	4,6	6,8	3,9

Джерело: URL: <https://dif.org.ua/article/gromadyanske-suspilstvo-v-ukraini-poglyad-gromadyan>

Як бачимо, загалом відсоток тих, хто вважає себе активно залученим до громадської діяльності, залишається стабільним, фактично таким само, як і до Революції Гідності. Щодо регіональних відмінностей, то найбільш активні громадяни – у Західному регіоні, де 13 % вважають себе долученими до активної громадської діяльності, у Центральному регіоні – 7,5 %, Східному – 7 %, а у Південному –

лише 4 %. І практично в усіх вікових категоріях частка долучених до активної громадської діяльності майже однакова – 8-9 %. Лише серед людей, вік яких перевищує 60 років, – таких 4,5 %.

Так само, якщо порівняти з 2013 р., не зросло і членство у громадських організаціях та об'єднаннях: у 2013 р. до жодної з організацій, об'єднань чи партій не належали 85,5 % громадян, у 2019 р. – 90 % (табл. 1.4).

Таблиця 1.4. Чи є Ви членом якихось громадських організацій, об'єднань, партій? (Виберіть всі варіанти відповіді, що Вам підходять.)

Варіант відповіді \ Період	Травень 2013 р.	Грудень 2017 р.	Травень 2018 р.	Грудень 2018 р.	Серпень 2019 р.
Громадська організація, %	4,2	2,9	5,2	3,8	2,6
Політична партія, %	3,2	1,5	1,2	1,4	2,1
Релігійне об'єднання, община, %	2,8	2,9	2,8	2,0	2,3
Профспілка, %	4,6	4,9	3,6	4,8	2,7
Наукове, освітнє об'єднання, %	0,9	0,8	0,9	1,2	0,7
Творча спілка, %	1,1	0,8	1,7	0,9	0,5
Інше, %	0,7	2,0	0,4	2,6	0,2
Ні, я не є членом жодного з громадських об'єднань, %	85,5	85,3	86,6	83,3	90,4

Джерело: URL: <https://dif.org.ua/article/gromadyanske-suspilstvo-v-ukraini-poglyad-gromadyan>

Деся змiнилися й основнi причини, через якi громадяни не беруть участi в дiяльностi громадських органiзацiй (табл. 1.5). Якщo ранiше називалися рiзнi причини, то в 2019 р. переважною стала вiдсутнiсть iнтересу до такоi участi.

Також у 2019 р. вiдсоток громадян, якi давали грошi на якiсь громадськi справи, рiзко впав до рiвня, щo був до Революцiї Гiдностi (табл. 1.6).

Таблиця 1.5. **Якщо Ви не берете участі у діяльності громадських організацій, то чому? (Оберіть дві основні причини.)**

Варіант відповіді	Період	Травень 2013 р.	Травень 2018 р.	Серпень 2019 р.
	Мене взагалі не цікавить подібна діяльність, %		22,7	22,1
Я вважаю, що моя участь нічого не змінить, %		23,3	23,0	16,4
Я не знаю, як це реально зробити, мені ніхто цього не пропонував, %		21,2	16,0	13,2
У мене немає часу на таку безоплатну роботу, %		23,0	27,7	17,0
Я боюся переслідувань з боку влади, %		2,9	2,9	0,8
Інше, %		4,0	2,9	3,3
Я беру участь у діяльності громадських організацій, %		7,4	8,7	7,8
Важко відповісти, %		8,2	13,2	13,5

Джерело: URL: <https://dif.org.ua/article/gromadyanske-suspilstvo-v-ukraini-poglyad-gromadyan>

Таблиця 1.6. **Чи надавали Ви протягом останнього року якусь благодійну грошову або матеріальну допомогу (наприклад, одяг чи їжу) людям чи громадським організаціям, які вирішують певні проблеми?**

Варіант відповіді	Період	Грудень 2012 р.	Листопад 2015 р.	Грудень 2016 р.	Грудень 2017 р.	Грудень 2018 р.	Серпень 2019 р.
	Так, %		28,9	47,0	41,6	41,4	38,5
Ні, %		70,7	52,4	58,1	58,5	60,9	74,9
Не відповіли, %		0,4	0,1	0,3	0,1	0,6	

Джерело: URL: <https://dif.org.ua/article/gromadyanske-suspilstvo-v-ukraini-poglyad-gromadyan>

З чим пов'язані такі зміни, які свідчать про зменшення інтересу до громадської активності? Вочевидь, громадські організації перестали бути головними суб'єктами, на які громадяни покладають сподівання.

Проте довіра до громадських організацій не зникла, більше того, вона навіть зросла, так само як і довіра до засобів масової інформації. Головний суб'єкт і довіри, і сподівань – новообраний Президент України Володимир Зеленський (табл. 1.7).

Таблиця 1.7. Динаміка рейтингів балансу довіри-недовіри до державних та соціальних інституцій у 2013–2018 рр., %

Інституції \ Період	Груд. 2013	Груд. 2014	Груд. 2015	Листоп. 2016	Трав. 2017	Черв. 2018	Берез. 2019	Жовт. 2019
Президент України *	-27	+5	-40	-42	-50	-67	-46	+48
Верховна Рада України **	-54	-26	-74	-66	-78	-75	-69	+9
Уряд України ***	-36,5	-18	-67	-57	-69	-65	-55	+7
Збройні Сили України	-1,5	+25	+22	+27	+18	+23	+32	+57
Суди	-52	-72	-72	-69	-80	-77	-63	-56
Прокуратура	-48	-64	-66	-64	-55	-66	-55	-46
Церква	+40	+45	+46	+32	+36	+35	+37	+33
Засоби масової інформації України	+19	+13	0	+6	+3	-6	+6	+20
Громадські організації	+2	+9	+10	+19	+3	+6	+7	+17
Волонтери	-*	-*	+49	+44	+42	+44	+49	+49

Примітка.

* Президент України: грудень 2013 р. – Віктор Янукович; грудень 2014 – березень 2019 рр. – Петро Порошенко; жовтень 2019 р. – Володимир Зеленський.

** Верховна Рада України: грудень 2013 р. – VII скликання; грудень 2014 р., грудень 2015 р., листопад 2016 р., травень 2017 р., червень 2018 р., березень 2019 р. – VIII скликання; жовтень 2019 р. – новообрана, IX скликання.

*** Уряд України: грудень 2013 р. – уряд М. Азарова; грудень 2014 – грудень 2015 рр. – уряд А. Яценюка; листопад 2016, травень 2017 р., червень 2018 р., березень 2019 рр. – уряд В. Гройсмана; жовтень 2019 р. – уряд О. Гончарука.

-* Питання не ставилося.

Джерело: ¹⁶.

¹⁶ Див.: URL: <https://dif.org.ua/article/2015-y-politichni-pidsumki-dumka-naselennya> ; <http://razumkov.org.ua/napriamky/sotsiologichni-doslidzhennia/otsinka-hromadianamy-sytuatsii-v-kraini-stavlennia-do-suspilnykh-institutiv-elektoralni-orientatsii> ;

<http://razumkov.org.ua/napriamky/sotsiologichni-doslidzhennia/stavlennia-hromadian-ukrainy-do-suspilnykh-institutiv-elektoralni-orientatsii> ; <http://razumkov.org.ua/napriamky/sotsiologichni-doslidzhennia/dovira-hromadian-ukrainy-do-suspilnykh-institutiv> ;

<http://razumkov.org.ua/napriamky/sotsiologichni-doslidzhennia/otsinka-hromadianamy-sytuatsii-v-kraini-ta-diialnosti-vlady-riven-doviry-do-sotsialnykh-institutiv-ta-politykiv>

Зміни, які відбулися в 2019 р. унаслідок президентських та парламентських виборів, істотно трансформували громадську думку. Вперше за всю історію України новообраний Президент переміг в усіх регіонах України і майже в усіх областях (з винятком Львівської). Уперше партія Президента має монобільшість у Верховній Раді і вперше Кабінет Міністрів України не сформований за квотним принципом. Уперше новообраний Президент має довіру у 70 % респондентів¹⁷ і тримає її майже півроку. Вперше позитивний баланс довіри мають і новобраний Парламент України, і новопризначений Уряд.

Наслідком цих змін є те, що свої сподівання і надії населення пов'язує з діяльністю новообраного Президента, його партії та майбутнього Кабміну (*табл. 1.8*).

Як бачимо, після виборів сподівання людей сконцентрувалися виключно на особі Президента, новобраному Парламенті України та новопризначеному Уряді, який на час проведення опитування (8–20 серпня 2019 р.) навіть іще не був призначений. І різко втратили у вазі як можливі рушії реформ громадські організації та волонтери, країни Заходу, Міжнародний валютний фонд та Світовий банк і навіть учені. Патерналізм набув свого класичного вигляду – сподівань, що все потрібне зробить новообрана та новопризначена влада.

Проте не слід вважати, що громадські організації зовсім втратили своє значення. Опитування, проведене вже після президентських і парламентських виборів, засвідчило, що, як і раніше, громадяни очікують від громадських організацій виконання різних видів діяльності, хоча й у цьому питанні відбулися певні зміни (*табл. 1.9*).

У травні 2018 р. контроль за діяльністю влади (55 %) громадяни вважали не менш значущим, ніж соціальний захист уразливих соціальних груп (57 %). А після зміни влади у 2019 р. завдання контролю за діями влади віднесли до пріоритетів діяльності громадських організацій на 17 % менше громадян. Так само в 1,5 раза менше громадян обрали такі види діяльності громадських організацій, як-от боротьба з незаконними забудовами (23 % – у 2018 р. і 15 % – у 2019 р.), організація акцій протесту (22 та 14 % відповідно). Можна припустити, що це пов'язано зі зміною ставлення населення до влади.

---

¹⁷ Дув.: URL: <http://razumkov.org.ua/napriamky/sotsiologichni-doslidzhennia/otsinka-gromadianamy-sytuatsii-v-kraini-ta-diialnosti-vlady-riven-doviry-do-sotsialnykh-institutiv-ta-politykiv>

Отже, констатуємо, що період визнання суспільством вирішальної ролі громадянського суспільства як головного рушія суспільних перетворень, цілком можливо, завершився. Очевидно, що тепер перед громадськими організаціями постало завдання визначити шляхи та методи реалізації свого впливу на рішення, які приймаються.

Таблиця 1.8. **На кого Ви покладаєте головні сподівання, хто може стати рушієм здійснення в Україні необхідних реформ?**
(Не більше п'яти відповідей.)

Варіант відповіді	Період	Травень 2018 р.	Серпень 2019 р.
Президент Петро Порошенко, %		24,1	
Президент Володимир Зеленський, %			65,6
Більшість у Верховній Раді (2014–2019), %		9,5	
Новообрана Верховна Рада, %			43,4
Уряд (2014–2019), %		31,4	
Майбутній уряд, %			35,5
Громадські організації, волонтери, %		24,7	8,7
Населення, %		24,9	17,4
Країни Заходу, %		24,7	5,9
Влада на місцях, %		10,7	12,0
Міжнародний валютний фонд, Світовий банк, %		24,2	2,5
Вчені, %		15,2	2,1
Олігархи, %		6,4	0,7
Бюрократія, чиновники, %		3,0	0,4
Правоохоронні органи (прокуратура, суди, поліція), %		2,9	2,7
Росія, %		0,6	0,3
Інші, %		1,4	1,1
Важко сказати, %		14,9	10,7

Джерело: URL: <https://dif.org.ua/article/100-dniv-pislya-prezidentskikh-vivoriv-otsinkita-ochikuvannya-gromadyan>

Таблиця 1.9. **Чим, на Вашу думку, повинні займатися в першу чергу громадські організації?** (Кількість відповідей не обмежувалася.)

Варіант відповіді \ Період	Травень 2013 р.	Травень 2018 р.	Серпень 2019 р.
Контролювати діяльність влади, %	45,5	55,1	38,1
Надавати людям юридичну та іншу допомогу в обстоюванні своїх прав, %	49,7	44,7	38,4
Захищати соціально уразливі соціальні групи (інвалідів, багатодітні сім'ї та ін.), %	57,4	56,7	52,0
Організовувати культурне дозвілля людей, %	24,6	21,6	17,9
Боротися з незаконними забудовами, %	21,5	23,0	14,9
Проводити незалежні аналітичні дослідження та пропонувати способи вирішення соціальних проблем, %	24,2	26,7	23,1
Об'єднувати людей зі спільними інтересами, %	26,3	34,1	26,0
Організовувати акції протесту, якщо рішення влади завдаватимуть шкоди, %	21,4	21,7	14,1
Допомагати військовим та волонтерам у збройному конфлікті на Донбасі, %	–*	30,9	27,3
Допомагати переселенцям, %	–*	16,2	19,8
Інше, %	0,5	0,5	0,2
Вважаю, що діяльність таких організацій взагалі не потрібна, %	4,2	4,3	1,8
Важко сказати, %	7,9	7,4	12,0

Примітка.

–* Цих варіантів в опитуванні 2013 р. не було.

Джерело: URL: <https://dif.org.ua/article/gromadyanske-suspilstvo-v-ukraini-poglyad-gromadyan>

Водночас те саме завдання постало і перед оновленою владою. Було би великою помилкою не залучити до процесів здійснення необхідних реформ найбільш активну й енергійну частину суспільства. Частково це завдання вже вирішується. Як приклад можна навести сформований Кабінетом Міністрів склад конкурсної комісії, яка обиратиме нового голову Національного агентства з питань запобігання корупції (НАЗК), куди входять троє представників відомих громадських антикорупційних організацій та троє міжнародних експертів. Очевидно, що так комісія буде незалежною від різних впливів, а її рішення користуватимуться довірою громадян.

Сьогодні йдуть активні пошуки форм, методів і можливостей взаємодії і співпраці громадянського суспільства та органів влади. Що буде з Радою національної єдності, сформованою при колишньому президенті, яка досі формально продовжує існувати? Вона буде розпущена? Оновлена? Сформована заново? Чи буде вона мати якісь повноваження, яких не мала попередня? Такі само запитання виникають і стосовно Координаційної ради сприяння розвитку громадянського суспільства. Очевидно, що ця інституція вкрай потрібна. Але в якій формі? З якими функціями? У якому складі?

Що буде з громадськими радами при міністерствах, відомствах та органах місцевого самоврядування? Очевидно, що в більшості випадків вони лише імітують вплив громади на владу. Потрібні інші механізми для їх формування та діяльності.

Нині відбувається активний пошук громадянським суспільством власних місця та ролі в процесах суспільних перетворень, форм взаємодії з владою. Як вдалий приклад публічного діалогу громадянського суспільства і влади можна навести «Форум Єдності», що відбувся 30 жовтня 2019 р. в м. Маріуполі за участі Президента України Володимира Зеленського, чотирьох міністрів, відомих українських активістів, журналістів, іноземних експертів та ін.

До кінця 2019 р. заплановано ще кілька *важливих подій*, покликаних *виробити механізми співпраці громадянського суспільства та влади*. Зокрема, 19-20 листопада в Києві відбудеться PlatForum, організований Коаліцією «Реанімаційний пакет реформ» (РІР), у якому візьмуть участь 400 лідерів національних та регіональних громадських організацій. Фактично в той же час, а саме 18–21 листопада, у Львові буде проведена «Академія громадської участі», організована Європейським представництвом Ради Європи в Україні і присвячена

виробленню механізмів, форм і методів участі громадян в ухваленні рішень влади. А 5 грудня в Києві проходитиме Форум розвитку громадянського суспільства – 2019, який збере близько 2000 учасників – лідерів громадських та благодійних організацій, організацій-донорів, журналістів, представників бізнесу та влади.

Отже, можна констатувати, що громадянське суспільство ініціативно шукає свої місце та роль у новій соціальній та політичній реальності. А щоб ці процеси були ефективними, потрібні наукові дослідження взаємовідносин у трикутнику «влада – активне громадянське суспільство (громадські організації, волонтери) – українське суспільство», виявлення тих мотивацій, які могли би стимулювати активність громадян, з одного боку, та потребу влади у співпраці з громадським сектором – з іншого.